

IZABELA WASIK
 <https://orcid.org/0000-0002-0104-7009>
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Jak daleko może sięgać prawo? Na przykładzie funkcjonowania aptek publicznych w monarchii habsburskiej na przełomie XIX i XX w.

Abstract

How Far Can the Law Reach? The Example of the Functioning of Public Pharmacies in the Habsburg Monarchy at the Turn of the 20th Century

The article is concerned with the legal aspects of pharmacies in the Habsburg monarchy at the turn of the 20th century. The framework issues were regulated by law. These included such important issues as the opening of pharmacies, defining at the same time the requirements for their operation and the procedure for granting a licence, as well as the fees to be paid by concessionaires and specifying the circumstances for losing a licence. Furthermore, the possibility of opening branches was introduced. In turn, issues related to ‘everyday practice’, such as the possibility of opening on Sundays, were regulated through regulations. The duties of pharmacists were defined in detail, as well as the appearance and equipment of the establishments themselves. The specific rooms of which a pharmacy was to be composed were indicated, along with a description of their purpose and prohibited activities, and a list of the equipment or instruments with which they should be equipped. In practice, however, attempts were made to prevent any emerging abuses through official inspections carried out by doctors or reports sent to the authorities.

Keywords: pharmacy, health care, Habsburg monarchy, Austrian Empire, Kingdom of Galicia and Lodomeria

Słowa kluczowe: apteka, opieka zdrowotna, monarchia habsburska, Cesarstwo Austrii, Królestwo Galicji i Lodomerii

Prawo reguluje w zasadzie każdą dziedzinę życia człowieka. Szczególnie istotne są te, które wiążą się ze zdrowiem jako jedną z najważniejszych wartości. Nic zatem dziwnego, że na przestrzeni wieków ustawodawca sporo uwagi poświęcał różnym kwestiom związanym z szeroko rozumianą ochroną zdrowia, począwszy od budowy szpitali przez

kształcenie na uniwersytetach, skończywszy na zadaniach państwa w zakresie walki z chorobami. Niezwykle ciekawy przykład stanowiło prawodawstwo monarchii habsburskiej. Tam bowiem, szczególnie w drugiej połowie XIX i na początku XX w., podjęto wiele wysiłków celem poprawy ochrony zdrowia¹. Ten artykuł traktuje o regulacjach prawnych dotyczących funkcjonowania aptek publicznych w monarchii habsburskiej na przełomie XIX i XX w. zarówno co do możliwości ich otwarcia i uzyskania koncesji, jak i codziennego funkcjonowania czy określenia poszczególnych elementów wyposażenia.

Otwieranie aptek publicznych

Pierwsze normy można odnaleźć już w XVIII w.² Dotyczyły one głównie wizytacji aptek, włącznie ze sprawozdaniami. Ważnym aktem prawnym tej materii była ustawa z dnia 18 grudnia 1906 r. o uregulowaniu aptekarstwa³. Apteki publiczne podzielono tam na koncesjonowane i realne. Wymogi niezbędne do samodzielnego prowadzenia publicznej apteki określono w § 3 tej ustawy:

- a) posiadanie obywatelstwa austriackiego⁴;
- b) posiadanie pełni praw obywatelskich;
- c) uzyskanie tytułu magistra farmacji⁵;
- d) odbycie praktyki zawodowej;
- e) odpowiednie przymioty moralne („zasługiwanie na zaufanie pod względem utrzymania ruchu aptecznego”).

Wykluczenie dla samoistnego prowadzenia apteki publicznej przewidziano dla osób, które w okresie dłuższym niż trzy lata nie miały styczności z tym zawodem. Zabroniono równoczesnego łączenia funkcji kierownika lub zastępcy w kilku aptekach bądź ich filiach. Przy wydawaniu taksy leków należało uwzględnić publiczne zaopatrzenie ubogich, potrzeby zakładów leczniczych, dobroczynnych, kas chorych oraz osób posiadających świadectwo ubóstwa⁶. Właściciele publicznych aptek zobowiązano do zabezpieczenia pracowników, wdów oraz sierot.

---

¹ Jako najlepszy przykład takich działań można wskazać wysoki poziom leczenia w szpitalu lwowskim. Por. Małecki, *Wydział Krajowy sejmu galicyjskiego*, 563. Również wiele uwagi ochronie zdrowia poświęcił w swej działalności galicyjski Sejm Krajowy Galicji. Por. Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski*, 200.

² Zob. Najwyższy patent z dnia 2 stycznia 1770 r. (główna norma sanitarna) I. § 4. W: Piwocki 4, 200; Najwyższy patent z dnia 10 kwietnia 1773 r. (dodatek do głównej normy sanitarnej) V. W: Piwocki 4, 200–1.

³ Zob. Ustawa z dnia 18 grudnia 1906 r. o uregulowaniu spraw dotyczących aptek, *Dziennik ustaw państwa królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 4 [1907], 23–36.

⁴ Zob. art. 1 Państwowej ustawy zasadniczej z dnia 21 grudnia 1867 r. W: *Kodeks prawa politycznego*, 671–4.

⁵ Wcześniej również dyplom doktora chemii uprawniał do otwarcia apteki. Zob. Instrukcja ogłoszona dekretem kancelarii nadwornej z dnia 19 czerwca 1834 r. W: Kasperek 2, 1070.

⁶ Więcej na temat świadectwa ubóstwa zob. Rozporządzenie gubernialne z dnia 3 maja 1828 r. L. 26.172. W: Kasperek 2, 1200–1. Zob. także rozporządzenie namiestnictwa z dnia 15 maja 1869 r. L. 9889. W: Kasperek 3, 2027–9.

W praktyce funkcjonowania aptek⁷, ze względu na pojawiające się nieprawidłowości, zalecano, aby lekarze powiatowi przy okazji odbywania niezapowiedzianych⁸ wizytacji aptek⁹ dokładnie zwracali uwagę na stosunki służbowe pomocniczego personelu aptekarskiego i wszystkie zmiany odnotowywali w specjalnych kwestionariuszach, które to następnie stanowiłyby podstawę protokołów¹⁰. Te z kolei do końca każdego roku przekładano namiestnictwu¹¹. Lekarzy powiatowych podczas przeprowadzania wizytacji aptek wspomagały zwierzchności gminne¹². Powinny one odbyć się do końca września roku kalendarzowego, do końca zaś października należało przedkładać namiestnictwu protokoły wraz z dwoma równobrzmiącymi egzemplarzami kwestionariusza.

Uzyskiwanie i utrata koncesji

Zgodnie z brzmieniem § 6 ustawy z 1906 r. podkreślano konieczność nienagannego zarządu aptek dla publicznych interesów sanitarnych¹³. Wymagano także uzyskania

---

⁷ Doroczna wizytacja aptek publicznych została poruczona lekarzowi powiatowemu, jednakże w Krakowie i we Lwowie przeprowadzał ją krajowy referent sanitarny, w pozostałych zaś miastach mógł on dokonywać superwizji aptek w zależności od okoliczności faktycznych lub przy okazji wykonywania innych czynności urzędowych. Łączenie poszczególnych czynności służbowych zalecano także i lekarzowi powiatowemu. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 3 czerwca 1889 r. L. 9.062; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 22 września 1889 r. L. 66.324. W: Piwocki 4, 202.

⁸ Choć co do zasady z racji oszczędności zalecano łączenie poszczególnych czynności służbowych, jednakże w przypadku wizytacji aptek powinno się je przeprowadzać niezapowiedzianie. Zob. reskrypt ministerstwa z dnia 16 lutego 1909 r. W: Piwocki 4, 204.

⁹ Zob. ustawa z dnia 30 kwietnia 1870 r., względem organizacji publicznej służby zdrowia, d.p.p. nr 68, *Dziennik ustaw Państwa królestw i krajów reprezentowanych w Radzie państwa* 25 [1870], 125–30.

¹⁰ Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 9 października 1907 r. L. 32.870. W: Piwocki 4, 205.

¹¹ Protokoły były podpisywane przez właścicieli lub zarządców aptek. Zob. okólnik namiestnictwa z dnia 29 lipca 1896 r. L. 63.805. W: Piwocki 4, 203.

¹² Zob. okólnik namiestnictwa z dnia 6 stycznia 1894 r. L. 106.394 ex 1893. W: Piwocki 4, 202. Zwierzchności gminne były organami wykonawczymi gmin. Zob. ustawa z dnia 12 sierpnia 1866 r., dz.u.k. nr 9. W: Piwocki 1, 415–80.

¹³ Władza mogła w uzasadnionych przypadkach ingerować, np. wskazując na konkretne środki, których nie można było sprzedawać w aptekach bez recepty lekarskiej lub nawet po uprzednim zaordynowaniu środka przez lekarza. Przykładem takiego rozwiązania może być problematyka pastylek sublimatowych, które stały się bardzo popularne wśród ludności. Przypominano więc, że jest to środek, który może być przepisany tylko przez lekarza i w ściśle oznaczonej dawce. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 17 stycznia 1895 r. L. 26.990; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 28 stycznia 1895 r. L. 7.598. W: Piwocki 4, 231. Więcej przykładów zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 14 marca 1884 r. (dz.p.p. nr 34) regulujące sprzedaż odrębną w aptekach publicznych. W: Piwocki 4, 222; oraz rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych i handlu z dnia 17 lipca 1886 r., dz.u.p. nr 126. W: Kasperek 6, 3764–5. Lista substancji dostępnych bez konieczności wystawienia recepty lekarza zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 1 sierpnia 1884 r. (dz.p.p. nr 131) zawierające wyjaśnienia do rozporządzenia z dnia 14 marca 1884 r. (d.u.p. nr 34) regulującego sprzedaż w aptekach bez przepisu lekarskiego. W: Piwocki 4, 223–4. Zob. też reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 13 października 1888 r. L. 12.965; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 21 listopada 1888 r. L. 62.620. W: Piwocki 4, 229; reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 21 czerwca 1890 r. L. 14.750 i z dnia 6 czerwca 1892 r. L. 11.604 oraz okólnik namiestnictwa z dnia 10 lipca 1890 r. L. 46.586 i z dnia 4 lipca 1892 r. L. 47.193. W: Piwocki 4, 229; reskrypt

uprzedniego pozwolenia władzy¹⁴. Zgodnie z brzmieniem § 9 ustawy prowadzenie publicznej apteki było możliwe na podstawie uzyskanej koncesji. W stosownym dekreście koncesyjnym oznaczano gminę, miejscowość lub dzielnicę miasta¹⁵. Koncesja mogła zostać udzielona jedynie w przypadku, gdy w gminie lub okolicy mieszkał na stałe lekarz wykonujący praktykę. Podczas wydawania decyzji szczególnie zwracano uwagę na potrzeby ludności, liczbę i gęstość zaludnienia, istnienie szpitali i zakładów dobroczynnych, szkół i innych placówek, zakładów przemysłowych, oraz na rozmieszczenie aptek w okolicy. Odmowa udzielenia koncesji dla nowej apteki mogła nastąpić, jeżeli poprzez jej utworzenie inna apteka publiczna albo apteka domowa prowadzona przez lekarza zostałyby narażone na bankructwo. W § 11 ustawy określono szczegółowo taksy¹⁶ uiszczane przez koncesjonariusza według poszczególnych klas, w zależności od liczby ludności w gminie, zgodnie z informacją z ostatniego spisu mieszkańców. Prezentowały się one następująco:

- a) pierwsza klasa (powyżej stu tysięcy) cztery tysiące koron;
- b) druga klasa (powyżej pięćdziesięciu tysięcy) trzy tysiące koron;
- c) trzecia klasa (powyżej dwudziestu tysięcy) dwa tysiące koron;
- d) czwarta klasa (powyżej dziesięciu tysięcy) tysiąc koron;
- e) piąta klasa (we wszystkich pozostałych gminach) pięćset koron.

Dopuszczano, w przypadku miejsc leczniczych lub innych miejsc o znacznej frekwencji – po wysłuchaniu gminy i właściwej reprezentacji samorządu aptekarskiego – przesunięcia do wyższej klasy na mocy rozporządzenia. Brak złożenia taksy koncesyjnej w wyznaczonym przez władzę terminie traktowano jak cofnięcie prośby o udzielenie koncesji. Do podania o uzyskanie koncesji wymagano dołączenia kompletu dokumentów. W przypadku wniesienia prośby o pozwolenie na otworenie nowej apteki polityczna władza krajowa ogłaszała w urzędowej gazecie z wyszczególnieniem nazwiska, stanowiska zawodowego i miejsca zamieszkania wnioskodawcy oraz przyszłej siedziby apteki postanowienie, iż ci właściciele aptek publicznych, którzy uważali, że ich egzy-

---

ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 30 czerwca 1890 r. L. 4.955 oraz okólnik namiestnictwa z dnia 17 lipca 1890 r. L. 46.587. W: Piwocki 4, 229. Sporo miejsca poświęcano kosmetykom, w tym do pielęgnacji włosów, i środkom zakazanym. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 17 lipca 1891 r. L. 13.187; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 28 lipca 1891 r. L. 57.952. W: Piwocki 4, 230, a także reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 10 października 1891 r. L. 21.015; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 3 listopada 1891 r. L. 80.408. W: Piwocki 4, 230; reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 27 stycznia 1892 r. L. 662; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 30 grudnia 1881 r. L. 97.936. W: Piwocki 4, 230; okólnik namiestnictwa z dnia 21 lipca 1892 r. L. 55.755 oraz okólnik namiestnictwa z dnia 9 sierpnia 1892 r. L. 57.221. W: Piwocki 4, 230. W praktyce znalazł się także przypadek z Krakowa dotyczący zakazu sprzedaży kremu do twarzy jednej z tamtejszych drogerii. Zob. okólnik namiestnictwa z dnia 10 stycznia 1901 r. L. 116.928. W: Piwocki 4, 232.

¹⁴ Przy prowadzeniu aptek domowych dostrzeżono wiele nieprawidłowości. Dlatego też, co wielokrotnie podkreślano, władze polityczne miały wykonywać ścisły nadzór nad aptekami domowymi i sprzedażą leków tam prowadzoną. Zob. okólnik namiestnictwa z dnia 2 maja 1894 r. L. 33.936; oraz reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 16 kwietnia 1894 r. L. 26.590 ex 1893. W: Piwocki 4, 167.

¹⁵ Szczegółowe rozwiązania w tej materii określał reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 16 lipca 1909 r. L. 23.797. W: Piwocki 4, 157. Wskazano w nim m.in. na konieczność dołączenia planu sytuacyjnego z zaznaczeniem zarówno nowej, jak i już istniejących aptek w okolicy.

¹⁶ Wpłacane taksy traktowano jako polityczne depozyty władzy krajowej. Były one ewidencjonowane, a odpisy co pół roku przesyłano do ministerstwa spraw wewnętrznych. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 25 października 1907 r. L. 33.459. W: Piwocki 4, 177.

stencja jest zagrożona, w terminie maksymalnie czterech tygodni mogli zgłosić zarzuty ustnie lub pisemnie. Wraz z zamieszczeniem powyższej informacji władza przysyłała jeden egzemplarz ogłoszenia samorządowi aptekarskiemu i lekarskiemu. Te ciała również mogły w terminie maksymalnie czterotygodniowym wyrazić opinię co do wniesionego podania. Jeżeli nie uczyniono zadość wymogom formalnym oraz jeśli prośba dotyczyła wcześniej wydanej decyzji w okresie dwuletnim odmownej dla tej samej miejscowości, a nie było zmiany wymiernej dla możliwości otwarcia apteki, wówczas prośbę taką odrzucano bez dalszego postępowania. W razie decyzji odmownej przysługiwało odwołanie do ministerstwa spraw wewnętrznych¹⁷.

Jeśli apteka publiczna prowadzona na podstawie koncesji zmieniła właściciela lub w drodze dziedziczenia przeszła na inną osobę, należało uzyskać nową koncesję. Jednakże w razie przejęcia apteki przez wdowę lub dzieci mogła być dalej prowadzona na mocy posiadanej koncesji, na rachunek wdowy, przez czas pozostawania wdową, lub na rachunek descendentów, aż do osiągnięcia pełnoletniości¹⁸. W przypadku gdyby jeden z descendentów był farmaceutą, apteka mogła nadal działać na podstawie dawnej koncesji, dopóki nie uzyskał on uprawnienia do samodzielnego prowadzenia apteki publicznej, ale równocześnie nie dłużej niż do osiągnięcia przez tę osobę trzydziestego roku życia.

W § 16 ustawy wskazano, że apteka publiczna, która nie funkcjonowała jeszcze pięć lat w obrocie, nie mogła zostać przeniesiona na mocy kontraktu *inter vivos*. Warto także wskazać na wprowadzoną sankcję nieważności dla umów, które takie rozwiązanie przewidywały. Prowadzenie koncesjonowanej apteki publicznej przez kierownika albo jej wydzierżawienie wymagało pozwolenia władzy. Wykluczono natomiast możliwość poddzierżawy. Stałe prowadzenie koncesjonowanej apteki publicznej przez kierownika lub jej wydzierżawienie mogło nastąpić jedynie z ważnych przyczyn i maksymalnie rozciągać się na okres pięciu lat. Dalsze udzielenie pozwolenia dla tej samej placówki wymagało kolejnych zezwoleń.

Koncesja na prowadzenie apteki publicznej miała charakter osobisty, bez możliwości przeniesienia jej na inną osobę. Właściciel apteki publicznej oraz jej kierownik był zobowiązany do utrzymywania apteki bez przerwy w działaniu. Gdyby miał zamiar wstrzymać jej funkcjonowanie, powinien przynajmniej dwa miesiące wcześniej zawiadomić władzę o zrzeczeniu się koncesji. W razie przerwania działania apteki publicznej koncesjonowanej władza mogła, gdyby utrzymanie ruchu było możliwe i pożądane ze względu na interesy ludności, poruczyć kierownikowi lub zastępcy z urzędu dalsze prowadzenie apteki na rachunek właściciela, z oznaczeniem jego wynagrodzenia.

Gdyby właściciel koncesji lub kierownik nie był w stanie z powodu chwilowej przeszkody samodzielnie prowadzić apteki, zobligowano go do zapewnienia zastępstwa. W razie przedłużającej się przerwy ponad sześć tygodni powinien uzyskać zatwierdzenie

¹⁷ Koncesjonariuszy pouczano, że właścicielom aptek publicznych przysługiwało prawo do wniesienia rekursu oraz że do momentu uzyskania waloru prawomocności nie mogli ani urządzać, ani otwierać apteki. Wszelkie działania podejmowane przez właściciela prowadzone były na własne ryzyko. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 29 września 1882 r. L. 14.890; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 31 października 1882 r. L. 60.501. W: Piwocki 4, 173.

¹⁸ Pod pojęciem spadkobierców rozumiano spadkobierców testamentowych, ustawowych i ustawionych na mocy kontraktu. Zob. orzeczenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1871 r. L. 1836. W: Piwocki 4, 161.

zastępcy przez władzę¹⁹. W przypadku naruszenia tego obowiązku istniała możliwość ustanowienia odpowiedniej osoby, jeśli wymagały tego potrzeby ludności, do czasu usunięcia nieprawidłowości w ustanowieniu zarządu apteki, którego władza mianowała po wysłuchaniu reprezentacji zawodowej, na rachunek właściciela apteki lub kierownika. Ponadto władza odsuwała od kierownictwa apteką właściciela, jeśli ten został kilkakrotnie ukarany za naruszenie przepisów powyższej ustawy i w ten sposób nadszarpnął konieczne zaufanie do piastowania tej funkcji. Zastosowanie powyższego środka mogło nastąpić najpóźniej w okresie trzech miesięcy po uprawomocnieniu się ostatecznego orzeczenia karnego. W takim wypadku, gdy funkcjonowanie apteki okazało się możliwe, władza poruczała kierownictwo na prośbę właściciela koncesji lub z urzędu, ze względu na potrzeby ludności, na rachunek właściciela koncesji, oznaczając jego wynagrodzenie po wysłuchaniu reprezentacji samorządu aptekarskiego. W § 19 wskazano na przypadki, w jakich dopuszczano odebranie koncesji:

- a) brak otwarcia apteki w ciągu roku po wydaniu koncesji;
- b) przerwa w funkcjonowaniu apteki dłuższa niż sześć miesięcy;
- c) wydanie koncesji wbrew przepisom (posiadania kilku koncesji na prowadzenie apteki publicznej lub zarządzanie więcej niż jednym obiektem) i utrzymywanie się takiego stanu;
- d) brak spełnienia wymogów określonych w § 3 pkt 1–4 przez właściciela koncesji;
- e) utrata obywatelstwa austriackiego przez właściciela koncesji;
- f) orzeczenie prawomocnym wyrokiem karnym utraty uprawnienia aptekarskiego lub utraty stopnia akademickiego;
- g) orzeczenie prawomocnym wyrokiem karnym zakazu wykonywania zawodu przy braku dowodu jego odzyskania przez właściciela koncesji w okresie trzech lat.

Podobne rozwiązania przewidziano także wobec dzierżawcy, kierownika lub jego zastępcy, na przykład w razie orzeczenia zakazu wykonywania zawodu na mocy wyroku sądowego. Ponadto wobec tej grupy osób odbierano możliwość prowadzenia apteki, także w przypadku rozpoczęcia prowadzenia innej publicznej apteki na własny rachunek, bez złożenia rezygnacji ze sprawowanej funkcji w poprzedniej.

Prawidłowość wykonywania ustawy z 1906 r. zgodnie z brzmieniem § 44 przekazano dla właściwości w pierwszej instancji do politycznych władz powiatowych²⁰, to jest starostów, urzędów komunalnych gmin o własnym statucie okręgu, gdzie już była lub miała się znajdować apteka, jej filia bądź farmaceutyczny aparat ratunkowy.

¹⁹ Zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 20 lipca 1909 r., dz.p.p. nr 113. W: Piwocki 4, 162.

²⁰ Mimo że w niektórych miastach Galicji utrzymał się zwyczaj prowadzenia księgi przedsiębiorstw aptekarskich na mocy dekretu kancelarii nadwornej z dnia 27 listopada 1843 r., zobowiązano sądy hipoteczne do przekazania całości dokumentacji do właściwych władz powiatowych. Zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 25 lipca 1887 r., dz.u.p. nr 98. W: Kasperek 6, 3766–7.

Filie aptek

Właścicielom aptek publicznych dozwolano w drodze wyjątku na otwarcie filii w miejscowości oddalonej od aptek publicznych, gdzie chwilowo istniała szczególna potrzeba miejsca do sprzedaży środków leczniczych lub w powtarzających się corocznie cyklach. Filia mogła być prowadzona jedynie w związku z apteką publiczną, dla której wydano pozwolenie oraz nie wyrażano zgody na istnienie więcej niż jednej filii dla jednego właściciela, którego wybór wymagał akceptacji ze strony władz. Pobierano od wydania pozwolenia na utrzymanie filii od właściciela apteki takse w wysokości 250 koron.

Dodatkowo filie mogły zostać ustanowione także w razie zaistnienia „przemijającej potrzeby”. Wówczas pozwolenie zawierało dokładne oznaczenia czasowe i mogło zostać odebrane przed jego upływem, jeżeli nie otwarto jej w terminie wyznaczonym przez władzę, lub później, gdy przerwano działalność na dłużej niż 14 dni. Z kolei w § 26 ustawy uregulowano pozwolenia dla filii – apteki sezonowej gdzie także wymagano precyzyjnego określenia czasu jej otwarcia. Pozwolenie należało cofnąć, jeżeli potrzeby miejscowe by nie istniały albo jeżeli w miejscowości, gdzie apteka funkcjonowała, lub jej najbliższej okolicy otworzono by aptekę publiczną.

Otwarcie aptek w niedzielę

Na mocy rozporządzenia c.k. namiestnictwa z maja 1908 r.²¹ uregulowano otwarcie aptek w niedzielę. Jeżeli w danej miejscowości istniała tylko jedna apteka, w której oprócz kierownika nie było innego pomocnika uprawnionego do wydawania leków, wówczas mógł on za pozwoleniem przełożonej władzy politycznej, w niedzielne popołudnie, udać się na odpoczynek w miejscowości lub jej najbliższej okolicy. W takim jednak wypadku w aptecę musiała zastąpić go osoba godna zaufania, która mogłaby odbierać zlecenia stron i recepty czy informować pacjentów o terminie powrotu aptekarza. W razie nagłej potrzeby była ona również zobligowana do podjęcia starań o jego przybycie lub ewentualnie, w razie nagłego przypadku, umożliwienia lekarzowi pobrania leku. Aptekarz mógł oddalić się z danej miejscowości tylko wtedy, gdy w razie potrzeby był w stanie wrócić w ciągu jednej godziny.

Jeśli w danej aptece zatrudniano także i pomocnika uprawnionego do samodzielnego wydawania leków, wówczas kierownik powinien dołożyć starań, aby pomocnik w każdą drugą niedzielę miał dzień wolny, to jest od godziny ósmej rano do ósmej rano dnia następnego. Powyższe rozwiązanie miało analogiczne zastosowanie w przypadku, gdyby w aptecę zatrudniano więcej niż jednego pomocnika lub jeśli w miejscowości istniały dwie lub więcej aptek. Ewentualne przekroczenia, o ile nie stanowiły podstawy do rozpatrywania sprawy na drodze sądowej, karano grzywną od 10 do 200 koron.

---

²¹ Zob. rozporządzenie c.k. namiestnictwa z dnia 6 maja 1908 r. L. 55.285, dz.u.kr. nr 73 o spoczynku niedzielnym w aptekach publicznych, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskim* 15 (1908), 245–6.

Obowiązki aptekarzy

Sposób postępowania aptekarzy regulowało rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z 1911 r.²² Aptekarza zobowiązano do utrzymywania odpowiedniego zapasu środków leczniczych i materiałów opatrunkowych oraz odczynników. Był odpowiedzialny za czystość i dobór poszczególnych materiałów opatrunkowych zarówno sprowadzanych bezpośrednio przez siebie, jak i w drodze handlu. W każdej aptece miały się znajdować:

- a) obowiązująca aktualnie farmakopea i cennik lekarstw;
- b) instrukcja aptekarska;
- c) rozporządzenia, reskrypty lub orzeczenia dotyczące aptek razem zebranych (książka normalistów);
- d) dzieła naukowe i podręczniki z zakresu farmacji, chemii i farmakognozji, botaniki *et caetera* dla ciągłego kształcenia personelu;
- e) zielnik naukowy, zawierający ryciny roślin leczniczych.

Nałożono także obowiązek dokładnego sprawdzenia środków leczniczych przed ich użyciem co do czystości i autentyczności²³, a parokrotnie w ciągu roku także z uwzględnieniem tych mogących ulec zepsuciu lub rozkładowi, w celu ich ewentualnego zastąpienia nowymi. Jeśli poszczególne przetwory farmaceutyczne aptekarz wyrabiał sam, powinien wówczas prowadzić księgę własnych wyrobów i tam umieszczać stosowną dokumentację, ściśle przestrzegając obowiązującej farmakopei. Narzędzi używanych przy truciznach oraz innych podobnych środkach o silnym działaniu lub woni można było użyć jedynie do ściśle określonych celów, po ich uprzednim dokładnym oczyszczeniu.

Zalecano, by recept nie pokazywać osobom postronnym, z wyjątkiem lekarzy prowadzących i chorego. Surowo zabroniono przekazywania informacji o stanie zdrowia osobom trzecim przez personel apteki. Zakazano również wykonywania praktyki medycznej przez aptekarzy. Jednakże w nagłych przypadkach, na przykład w razie otrucia, jeśli nie można było zapewnić szybkiej pomocy lekarskiej, dopuszczano wydanie przez aptekarza samodzielnie lekarstw, które uznał on za stosowne. Ewentualnie dodatkowe zajęcia aptekarzy wymagały uzyskania zgody władzy politycznej I instancji.

Wygląd i wyposażenie aptek

Każda apteka publiczna i zakładowa musiała składać się z:

- a) lokalu dyspencyjnego (oficyna), gdzie wydawano lekarstwa (zalecano, aby mieścił się na on parterze, gdzie można byłoby do niego wejść wprost z ulicy);

²² Zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 27 maja 1911 r., dz.u.p. nr 103 dotyczące prowadzenia aptek publicznych i zakładowych, *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 45 (1911), 395–400.

²³ Wydano także przepisy dotyczące oznaczania leków Zob. rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 18 maja 1898 r. którym ogłasza się przepisy dla aptek, mające na celu zapobieżenie jak najskuteczniejsze zamianie lekarstw przy ich przygotowywaniu i wydawaniu (dz.p.p. nr 85), *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 28 (1898), 136.

- b) pracowni;
- c) magazynu na środki i materiały, ale także na przykład ziola;
- d) piwnicy aptecznej (piwnica na leki);
- e) pokoju inspekcyjnego.

Wszystkie pomieszczenia musiały być zamykane, urządzone według przepisów budowlanych²⁴ i przeciwpożarowych²⁵. Nie mogły również służyć do innego niż apteczny cel. Wewnątrz powinny zostać zachowywane porządek, dokładność i czystość. Każda apteka publiczna musiała ponadto posiadać odpowiedni napis „apteka”, umieszczony przy wejściu do oficyny wraz z zamontowanym tam dzwonkiem. We wnętrzu, które powinno być dostatecznie duże, z odpowiednią widocznością, musiał znaleźć się co najmniej jeden obszerny i dobrze oświetlony stół recepcyjny, łatwy w czyszczeniu. W miarę możliwości zalecano również posiadanie drugiego stołu do sprzedaży ręcznej. Dodatkowo pomieszczenie to wyposażano w szafki na towary, były to na przykład stelaże rozmieszczone wzdłuż ścian oficyny. Górna ich część miała mieć postać otwartych przegród przeznaczonych na naczynia stojące, a dolna część miała się składać z wysuwanych szuflad, gdzie należało wyodrębnić kilka oddzielnych działów, według numeracji zawartej w poszczególnych tabelach farmakopei, przy czym należy tu zaznaczyć, iż nie można było w szufladach używać przegródek i umieszczać tam większej ilości leków. Dodatkowe zabezpieczenie w postaci blaszanych wkładów umieszczano dla środków tłustych lub o silnym zapachu. Całkowicie osobno, w zamykanych na klucz szafkach należało trzymać trucizny lub podobnie działające leki.

Leki płynne oraz przetwory w proszku, suche, skryształizowane bądź krystaliczne i bezpostaciowe (np. sole, alkaloidy *etc.*) należało trzymać w szklanych naczyniach wraz z zatyczką. Naczynia zabarwione na żółto lub brunatnie należało przechowywać w ciemnych pomieszczeniach lub ograniczając do nich dostęp światła. Naczynia z porcelany przeznaczano na różnego rodzaju maści, miazgi itp. W puszkach drewnianych natomiast umieszczano leki suche, owoce, nasiona, w szczególności zaś proszki roślinne. Co do zasady w przypadku substancji o właściwościach higroskopijnych zalecano używanie puszek blaszanych. Zakazano używania torebek papierowych celem trzymania poszczególnych substancji. Ponadto rozdzielano trzymanie leków od środków kosmetycznych za pomocą oddzielnych szafek lub skrzynek.

---

²⁴ Zob. ustawa z dnia 21 kwietnia 1885 r. (dz.u.kr. nr 31), obowiązująca w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim zawierająca ustawę budowniczą dla królewskiego stołecznego miasta Lwowa, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 10 (1885), 99–138; ustawa z dnia 18 lipca 1883 r. (dz.u.kr. nr 63) obowiązująca w Królestwie Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim zawierająca ustawę budowniczą dla król. główn. miasta Krakowa, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 22 (1883), 171–201; ustawa z dnia 28 kwietnia 1882 r. (dz.u.kr. nr 77) zawierająca przepisy budownicze dla gmin miejskich: Biała, Bochnia, Brody [...]. *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 24 (1882), 225–52; ustawa z dnia 4 kwietnia 1889 r. (dz. u.kr. nr 31), obowiązująca w Królestwie Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 10 (1889), 141–2.

²⁵ Zob. ustawa z dnia 10 lutego 1891 r. (dz.u.kr. Nr. 18) o policyi ogniowej, obowiązująca w miastach i miasteczkach Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim, *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomerji wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 5 (1891), 89–100.

Konieczne było także posiadanie co najmniej jednej wagi aptecznej²⁶ o wytrzymałości do maksymalnie tysiąca gramów i trzech mniejszych, ręcznych wag ze średnicą talerzyków odpowiednio cztery, sześć i osiem centymetrów²⁷. Apteka miała zostać wyposażona również w ciężarki o różnej wadze (pięć, dwadzieścia czy sto gramów). Dodatkowo wymagano posiadania co najmniej jednego moździerzka emulsyjnego z porcelany, kilku miseczek do rozcierania o rozmaitej wielkości, z dzióbkiem do odlewania, oraz drugiego bez dzióbka, wykonanych ze szkła lub z porcelany, a także osobnego moździerzka do pigulek. Kolejny komplet miseczek, wykonanych ze szkła lub porcelany, służył do rozcierania trucizn, jodoformu oraz piżma. Obowiązkowo należało też mieć łyżeczki o różnej wielkości, z gładkiego, w miarę możliwości odpornego materiału (np. srebra czy kauczuku wulkanizowanego) oraz mniejszych łyżeczek rogowych do trucizn, jodoformu *et caetera*. Następną grupę przedmiotów stanowiły łopatki rozmaitej wielkości wykonane z żelaza czy nowego srebra. Oprócz tego konieczne było posiadanie przynajmniej jednej maszyny do pigulek, z twardego drzewa, przyrządu do zamykania opłatków, kilku talerzyków o różnej wielkości, odpowiednich urządzeń i przyrządów do wyciskania i odlewania świeczek, gałek i czopków, zapasu czystych kart lub kawałków kartonu pergaminowego czy celulozowego.

W każdej aptece powinna znajdować się także pieczętka apteki, podziałka metrowa, nóż, rozcinacz i inne przybory pisarskie. Wymagano również zgromadzenia zapasu słoików, naczyń, tygli i innych naczyń, pudełek, torebek z gładkiego i woskowanego papieru, papieru tekturowego *et caetera*. W miarę możliwości należało umieścić urządzenie do płukania, najlepiej z wodą przepływającą.

Bardzo szczegółowo opisano także wygląd pracowni. Przede wszystkim miała być dobrze oświetlona, z możliwością regularnego jej wietrzenia, z nieprzepuszczalną podłogą, wyposażoną w płynącą wodę. Musiały się w niej znajdować: stół roboczy, pojedyncze stelaże, szafki i półki, ognisko do gotowania, co najmniej jeden przyrząd do gotowania na parze i destylacji wraz z koniecznym wyposażeniem. Zobligowano właścicieli do wyposażania pracowni w suszarkę, większą prasę z płytkami i czarką z żelaza lub mosiądzu, małą, żelazną prasę do nalewek z czarką cynową, większy i mniejszy przyrząd przesączający, kociołki, panwie z miedzi i żelaza lub mosiądzu w różnej wielkości. W pracowni miały się także znajdować: naczynia gliniane, przybory do palenia, specjalne podstawki, lejki, łopatki, łyżki żelazne i drewniane, kolby szklane, większy i mniejszy moździerz z żelaza lub z mosiądzu, puszkę lejkową i miary z porcelany różnej wielkości, odpowiednie przyrządy do barwienia płynów, deszczułka do krojenia roślin, siekacz, sita i przyrząd do sterylizacji. Konieczne było także znalezienie miejsca na szafkę na *apparatus reagentium*. W miarę możliwości zachęcano do tworzenia w pobliżu pracowni osobnej tłuczarni celem przygotowywania w niej proszków.

Magazyn natomiast przeznaczono do przechowywania zapasu materiałów aptecznych, na przykład ziół, proszków przyrządzonych w sposób pojedynczy oraz przetwo-

²⁶ Zakazano używania wag kramarskich. Zob. reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 25 grudnia 1876 r. L. 17.450; oraz okólnik namiestnictwa z dnia 30 stycznia 1877 r. L. 8. W: Piwocki 4, 199.

²⁷ Szczegółowe rozwiązania przewidywało rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych po zniesieniu się z ministerstwem handlu z dnia 31 grudnia 1875 r. (dz.p.p. nr 6 z 1876 r.) o zastosowaniu wag metrycznych (gramów) do zapisywania recept lekarskich, *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych* 2 (1876), 178.

rów chemicznych i farmaceutycznych. Pomieszczenie powinno znajdować się blisko oficyny, być jasne, suche, z możliwością właściwej cyrkulacji powietrza, o odpowiedniej przestrzeni. Powinno posiadać stół, stelaże celem trzymania tam naczyń, z zachowaniem odpowiednich ich oznaczeń, przyrządy potrzebne do odważania leków, na przykład wagi, ciężarki, łyżki, łopatkę. Dopuszczano taką możliwość, aby w mniejszych aptekach magazyn na materiały zastępował strych na zioła. Surowo zakazano używania magazynu do innych celów, na przykład jako gospodarstwo domowe.

Strych lub magazyn na zioła przeznaczano do przechowywania zapasu suchych ziół i innych roślin. Musiał być o wystarczającej powierzchni, widny, z możliwością częstego wietrzenia i odpowiednio chroniony przed niekorzystnymi wpływami atmosferycznymi oraz wyciekami z kloak. Wszystkie środki należało umieszczać zgodnie z przepisami farmakopei w skrzyniach, beczkach, szufladach względnie w naczyniach szklanych lub blaszanych. Pomieszczenie to musiało być oddzielone od strychu domowego, zamknięte i utrzymywane w czystości. Nie mogło ono służyć do przechowywania tam sprzętów gospodarskich lub do innych celów, na przykład suszenia bielizny.

Piwnicę na leki przeznaczano do przechowywania zapasów środków leczniczych, przede wszystkim płynnych (jak eter, kwasy, syropy), z wyraźnym jej oddzieleniem od piwnicy domowej. Powinna znajdować się w pewnej odległości od pracowni. Musiała mieć możliwość częstego wietrzenia, powinna być sucha z podłożem cementowym lub asfaltowym albo wyłożonym ceglami, musiała też zostać wyposażona w żelazne drzwi do zamykania. W piwnicy miał być stół oraz niezbędne stelaże na zapasy środków leczniczych w stosownych naczyniach. Szczególną uwagę zwracano na kwestie czytelności napisów na naczyniach i konieczność ich bieżącej odnowy. Jeśli w danych okolicznościach nie istniała możliwość urządzenia takiego pomieszczenia, należało wydzielić fragment chłodnego miejsca zaopatrzonego w szafę ścienną.

Pokój inspekcyjny w miarę możliwości powinien łączyć się z oficyną i spełniać wszystkie warunki budowlane. Zalecano również, aby posiadał osobne wejście. Nie powinien natomiast służyć za wspólny pokój mieszkalny dla pomocniczego personelu farmaceutycznego.

Podsumowanie

Podjęto wiele wysiłków, aby poszczególne regulacje prawa aptecznego jak najlepiej dostosować do szybko zmieniających się realiów monarchii habsburskiej, która w drugiej połowie XIX w. przeszła znaczne przeobrażenie. Początkowa skąpość regulacji dotyczących przede wszystkim kontroli nad aptekami, przez stopniowe rozbudowywanie przepisów określających zasady funkcjonowania poszczególnych rodzajów aptek, świadczy o żywotnym zainteresowaniu państwa społeczeństwem i zorientowaniem działań na obywatela. Zadziwia poziom szczegółowości i precyzji określenia wyposażenia aptek, nawet takich elementów, jak poszczególne narzędzia używane przez aptekarzy. Należy podkreślić także wyartykułowane obowiązki personelu aptecznego, jak konieczność posiadania instrukcji czy literatury fachowej, a także zakaz podejmowania samodzielnego leczenia czy informowania osób postronnych o stanie zdrowia pacjenta. Z kolei ilość

wykrzywanych nieprawidłowości może też wskazywać na pewnego rodzaju bólączki ówczesnych władz i podejmowanie w tym zakresie prób zmiany, zwłaszcza za pomocą objazdów i inspekcji dokonywanych przez urzędowych lekarzy i ich współpracę z władzą krajową. Nie bez znaczenia dla oceny wprowadzonych regulacji pozostają także przygotowywane sprawozdania. W podejmowanych działaniach można zauważyć tendencję do jak największego uwzględniania panujących stosunków miejscowych. Jak bowiem pokazała praktyka, w dużej części powiatów odbywała się pokątna sprzedaż wielu środków leczniczych, zastrzeżonych jedynie dla aptek. Nabywano je głównie z Krakowa i ze Lwowa. Niewystarczające w tym zakresie okazały się rewizje, gdyż odnotowywano przypadki umieszczania przez handlarzy tych środków na cennikach towarów²⁸.

Bibliografia

Źródła prawne

- Najwyższy patent z dnia 2 stycznia 1770 r. (główna norma sanitarna) I. § 4. W: Piwocki 4.
- Najwyższy patent z dnia 10 kwietnia 1773 r. (dodatek do głównej normy sanitarnej) V. W: Piwocki 4.
- Instrukcja ogłoszona dekretem kancelarii nadwornej z dnia 19 czerwca 1834 r. W: Kasperek 2.
- Państwowa ustawa zasadnicza z dnia 21 grudnia 1867 r., d.u.p. nr 142, o powszechnych prawach obywateli, dla królestw i krajów, reprezentowanych w Radzie Państwa. W: *Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903*, red. Stanisław Starzyński. Lwów: K.S. Jakubowski, 1903.
- Ustawa z dnia 12 sierpnia 1866 r., dz.u.k. nr 9, obowiązująca w królestwie Galicyi i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim, o urządzeniu gmin i ordynacyi wyborczej dla gmin. W: Piwocki 1.
- Ustawa z dnia 30 kwietnia 1870 r., względem organizacyi publicznej służby zdrowia, d.p.p. nr 68 (*Dziennik ustaw Państwa królestw i krajów reprezentowanych w Radzie państwa* 25 [1870]).
- Ustawa z dnia 28 kwietnia 1882 r., zawierająca przepisy budownicze dla gmin miejskich: Biała, Bochnia, Brody [...]” dz.u.kr. nr 77 (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 24 [1882]).
- Ustawa z dnia 18 lipca 1883 r. dz.u.kr. nr 63 obowiązująca w Królestwie Galicyi i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim zawierająca ustawę budowniczą dla król. główn. miasta Krakowa (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 22 [1883]).
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1885 r., dz.u.kr. nr 31, obowiązująca w Królestwie Galicyi i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim zawierająca ustawę budowniczą dla królewskiego sołecznego miasta Lwowa (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 10 [1885]).
- Ustawa z dnia 4 kwietnia 1889 r., obowiązująca w Królestwie Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim, dz.u.kr. nr 31 (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 10 [1889]).

²⁸ Zob. okólnik c.k. namiestnictwa z dnia 16 marca 1898 r. L. 19835, o drogueryach i handlach trucizn. W: Piwocki 4, 266–8.

- Ustawa z dnia 10 lutego 1891 r., dz.u.kr. nr 18 o policyi ogniowej, obowiązująca w miastach i miasteczkach Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* 5 [1891]).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1906 r. o uregulowaniu spraw, dotyczących aptek (*Dziennik ustaw państwa królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 4 [1907]).
- Rozporządzenie gubernialne z dnia 3 maja 1828 r. L. 26.172, Rozporządzenie kancelarii nadwornej z dnia 13 stycznia 1842 r. W: Kasperek 2.
- Rozporządzenie namiestnictwa z dnia 15 maja 1869 r. L. 9889. W: Kasperek 3.
- Rozporządzenie c.k. namiestnictwa z dnia 6 maja 1908 r. L. 55.285 dz.u.kr. nr 73 o spoczynku niedzielnym w aptekach publicznych (*Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem* 15 [1908]).
- Okólnik namiestnictwa z dnia 30 stycznia 1877 r. L. 8. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 30 grudnia 1881 r. L. 97.936. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 31 października 1882 r. L. 60.501. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 21 listopada 1888 r. L. 62.620. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 22 września 1889 r. L. 66.324. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa dnia 10 lipca 1890 r. L. 46.586; oraz z dnia 4 lipca 1892 r. L. 47.193. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 17 lipca 1890 r. L. 46.587. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 28 lipca 1891 r. L. 57.952. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 3 listopada 1891 r. L. 80.408. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 21 lipca 1892 r. L. 55.755. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 9 sierpnia 1892 r., L. 57.221. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 6 stycznia 1894 r. L. 106.394 ex 1893. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 2 maja 1894 r. L. 33.936. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 28 stycznia 1895 r. L. 7.598. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 29 lipca 1896 r. L. 63.805. W: Piwocki 4.
- Okólnik c.k. namiestnictwa z dnia 16 marca 1898 r. L. 19.835 o drogueryach i handlach trucizn. W: Piwocki 4.
- Okólnik namiestnictwa z dnia 10 stycznia 1901 r. L. 116.928. W: Piwocki 4.
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych po zniesieniu się z ministerstwem handlu z dnia 31 grudnia 1875 r. (Dz.p.p. nr 6 z 1876 r.) o zastosowaniu wag metrycznych (gramów) do zapisywania recept lecarskich (*Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych* 2 [1876]).
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 14 marca 1884 r. (dz.p.p. nr 34) regulujące sprzedaż odręcną w aptekach publicznych. W: Piwocki 4.
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 25 lipca 1887 r. (dz.u.p. nr 98). W: Kasperek 6.
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 1 sierpnia 1884 r. (dz.p.p. nr 131) zawierające wyjaśnienia do rozporządzenia z dnia 14 marca 1884 r. (dz.u.p. nr 34) regulującego sprzedaż w aptekach bez przepisu lekarskiego. W: Piwocki 4.
- Rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych i handlu z dnia 17 lipca 1886 r. (dz.u.p. nr 126). W: Kasperek 6.
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 18 maja 1898 r. którem ogłasza się przepisy dla aptek, mające na celu zapobieżenie jak najskuteczniejsze zamianie lekarstw przy ich przygotowywaniu i wydawaniu (dz.p.p. nr 85) (*Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 28 [1898]).
- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 20 lipca 1909 r. (dz.p.p. nr 113). W: Piwocki 4.

- Rozporządzenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 27 maja 1911 r. (dz. u.p. nr 103) dotyczące prowadzenia aptek publicznych i zakładowych (*Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 45 [1911]).
- Orzeczenie ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1871 r. L. 1836. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 29 września 1882 r. L. 14.890. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 13 października 1888 r. L. 12.965. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 3 czerwca 1889 r. L. 9.062. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 21 czerwca 1890 r. L. 14.750; oraz z dnia 6 czerwca 1892 r. L. 11.604. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 30 czerwca 1890 r. L. 4.955. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 17 lipca 1891 r. L. 13.187. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 10 października 1891 r. L. 21.015. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 27 stycznia 1892 r., L. 662. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 16 kwietnia 1894 r. L. 26.590 ex 1893. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 17 stycznia 1895 r. L. 26.990. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 9 października 1907 r. L. 32.870. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 25 października 1907 r. L. 33.459. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa z dnia 16 lutego 1909 r. L. 3.134. W: Piwocki 4.
- Reskrypt ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 16 lipca 1909 r. L. 23.797. W: Piwocki 4.

Źródła drukowane

- Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim* 24 (1882); 22 (1883); 10 (1885); 10 (1889); 5 (1891); 15 (1908).
- Dziennik ustaw Państwa królestw i krajów reprezentowanych w Radzie państwa* 25 (1870).
- Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych* 2 (1876); 28 (1898); 4 (1907); 45 (1911).
- Kasperek, Jan Rudolf, red. *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących do użytku organów c.k. Władz rządowych i Władz autonomicznych*. T. 2. Kraków: nakładem wydawcy w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868 [Kasperek 2].
- Kasperek, Jan Rudolf, red. *Zbiór ustaw administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących do użytku organów c.k. Władz rządowych i Władz autonomicznych*. T. 3. Kraków: nakładem wydawcy w drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1873 [Kasperek 3].
- Kasperek, Jan Rudolf, red. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c.k. Trybunału administracyjnego podręcznik dla organów c.k. Władz rządowych i Władz autonomicznych*. T. 6. Lwów: nakładem wydawcy, w drukarni „Dziennika Polskiego”, 1889 [Kasperek 6].
- Piwocki, Jerzy, red. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*. T. 1. Lwów: Piller, 1899 [Piwocki 1].
- Piwocki, Jerzy, red. *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*. T. 4. Lwów: Piller, 1912 [Piwocki 4].
- Starzyński, Stanisław, red. *Kodeks prawa politycznego czyli Austriackie Ustawy Konstytucyjne 1848–1903*. Lwów: K.S. Jakubowski, 1903.

Opracowania

Grodziski, Stanisław. *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914*. T. 1–2. Wyd. 2. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2018.

Małecki, Marian. *Wydział Krajowy sejmiku galicyjskiego. Geneza, struktura i zakres kompetencji, następstwo prawne*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2014.